

Domeinpagina Letteren

Auteur: Bjorn Schrijen / Versie: 2 augustus 2022

Dit is een gearchiveerde versie van de tekst die op 2 augustus 2022 werd gepubliceerd op www.cultuurmonitor.nl.

Binnen het domein Letteren kijken we naar de makers en lezers van zogenoemde algemene boeken, alsook naar organisaties als uitgeverijen, boekwinkels en bibliotheken die tussen hen de schakels vormen. Onder algemene boeken vallen zowel fictie- als non-fictieboeken en zowel literair-culturele als niet-literair-culturele titels, maar geen wetenschappelijke boeken of studieboeken. Daarnaast besteden we aandacht aan vormen van literatuur buiten het papieren boek: ook e-books, luisterboeken, apps en voordrachtskunst worden bijvoorbeeld tot het domein Letteren gerekend.

1. Inleiding en kerncijfers

De Nederlandse letterensector wordt gekenmerkt door een hoge mate van samenwerking¹ en collectiviteit, met gemeenschappelijke regelingen en afspraken als de Wet op de vaste boekenprijs en het Modelcontract oorspronkelijk Nederlands literair werk. Naast de vele samenwerkingsverbanden is er bovendien een uitgebreide kennisinfrastructuur. Die kennisinfrastructuur bestaat onder meer uit de [Leesmonitor](#) van Stichting Lezen, [Bibliotheekinzicht](#) van de Koninklijke Bibliotheek en [verschillende monitoren](#) van KVB Boekwerk. Aan de hand van deze monitoren, aanvullende bronnen en gesprekken met stakeholders biedt de Cultuurmonitor een overzicht van de belangrijkste thema's, ontwikkelingen en knelpunten binnen het domein Letteren.

Dit domein bestond volgens de meest recente cijfers in 2020 uit 17.800 actieve auteurs en 2.800 actieve vertalers, die bij 4.054 uitgeverijen² 12.000 nieuwe titels uitbrachten (KVB Boekwerk 2021e, 2021f).³ Slechts een zeer klein deel van hen kan volledig leven van de boekverkoop, waardoor de

¹ Toen in 2021 onderzoekers van de Universiteit Utrecht de veerkracht van het boekenvak onderzochten, bleek samenwerking – na de toegankelijkheid van literatuur – bovendien de breedst gedeelde waarde van waaruit het boekenvak opereert (Braber et al. 2021).

² Verreweg het grootste deel van deze groep bestaat uit kleine uitgeverijen, met een gemiddelde omzet van 27.000 euro. Van de 4.054 uitgeverijen zijn 39 uitgeverijen verantwoordelijk voor 75 procent van de omzet van de boekenmarkt (KVB Boekwerk 2021f).

³ Een auteur of vertaler wordt gezien als actief als in de voorgaande vijf jaar minstens één nieuw werk van diegene is verschenen.

meeste makers hun inkomen aanvullen met bijvoorbeeld commerciële schrijfp opdrachten, optredens en subsidies of beurzen (KVB Boekwerk 2019a, 2019b, 2021g). In 2021 vonden er minstens 5.290 auteursoptredens plaats⁴ en verstrekke het Nederlands Letterenfonds 7,6 miljoen euro aan reguliere subsidies (naast 14,9 miljoen euro vanuit de coronasteunpakketten) (Nederlands Letterenfonds 2022).

[Hier invoegen: Lay-out #1 'Auteurs en vertalers']

Er werden in 2021 43 miljoen boeken verkocht, verdeeld over 610.000 unieke titels. Fictieboeken vormden het grootste deel van de afzet (42 procent), en 17,2 procent van de afzet was anderstalig. Met deze boekverkoop werd een omzet gegenereerd van 647 miljoen euro. Net als in 2020 hadden webwinkels een hoger omzetaandeel (58 procent) dan fysieke boekwinkels (42 procent). Dit is het gevolg van een al langere ontwikkeling die door de coronapandemie versnelde (KVB Boekwerk 2022a).

[Hier invoegen: Lay-out #2 'Markt']

Boeken waren in 2021 ook te vinden in 1.247 bibliotheeklocaties (KB 2022b).⁵ Hier werden 39,6 miljoen fysieke boeken en 7,3 miljoen e-books en luisterboeken geleend door 2,2 miljoen jeugdleden en 1,2 miljoen volwassen leden. Deze verhouding tussen fysieke en digitale uitleningen is sterk beïnvloed door de bibliotheeksluitingen als gevolg van de coronapandemie: in 2019 werden 61 miljoen fysieke boeken en 5,6 miljoen e-books en luisterboeken uitgeleend (CBS 2022b, 2022c).⁶ Het uitlenen van boeken is echter slechts één aspect van de steeds grotere maatschappelijke rol die bibliotheken vervullen. De bibliotheek stelt kennis en informatie beschikbaar, biedt mogelijkheden voor ontwikkeling en educatie, draagt bij aan leesbevordering, stimuleert ontmoeting en debat, en laat mensen kennismaken met kunst en cultuur (KB 2022a). Ze draagt bij aan grote maatschappelijke opgaven als een geletterde samenleving, het opdoen en

⁴ Dit betreft het aantal contracten voor auteursoptredens dat via De Schrijverscentrale afgesloten is. Belangrijk hierbij is dat één contract meerdere optredens kan omvatten, en niet elk auteursoptreden via De Schrijverscentrale geboekt wordt. In de periode 2010-2019 sloot De Schrijverscentrale gemiddeld 4.890 contracten af – als gevolg van de coronacrisis daalde dit in 2020 tot 2.922. Het hoge aantal afgesloten contracten in 2021 was mede het gevolg van drie Steunmaatregelen voor Schrijvers vanuit het Nederlands Letterenfonds, waarmee auteursoptredens gestimuleerd werden.

⁵ Dit omvat zowel vestigingen, servicepunten, miniservicepunten, zelfbedieningsbibliotheken, afhaalpunten als bibliobushaltes. Het aantal vestigingen en servicepunten (dat wil zeggen: alle locaties met een eigen collectie die minstens 5 uur per week bemand geopend zijn) bedroeg 907.

⁶ Dit betreft enkel uitleningen via de reguliere online bibliotheek. Daarnaast werden in 2019 bijna 1,3 miljoen boeken uitgeleend via de tijdelijke VakantieBieb. In 2021 vond deze campagne niet plaats.

doorontwikkelen van (basis)vaardigheden, en (digitale) participatie en inclusie in de informatiesamenleving (VOB et al. 2021). Dit komt onder meer tot uiting in het toenemende aantal activiteiten in bibliotheken. Tussen 2015 en 2019 verdriedubbelde dit aantal bijna van 78.745 naar 220.381, waarna het als gevolg van de coronapandemie afnam tot 142.570 in 2020 en 136.374 in 2021 (KB 2022a).

[Hier invoegen: Lay-out #3 'Openbare bibliotheken']

2. Trends en ontwikkelingen

Tijd voor een leesoffensief

Toen eind 2019 de resultaten verschenen van het internationale PISA-onderzoek naar (onder andere) het leesplezier van vijftienjarigen, stemden de resultaten somber. Van alle 77 onderzochte landen bleken Nederlandse scholieren het minste leesplezier te hebben. 42 procent van hen vond lezen tijdverspilling, en 53 procent las nooit voor zijn plezier. Ten opzichte van 2015 daalde tevens de leesvaardigheid van Nederlandse scholieren significant (Gubbels et al. 2019, Dood et al. 2020).

De cijfers passen in een lange reeks van onderzoeken die gezamenlijk laten zien dat zowel jongeren als volwassenen al jaren minder lezen.⁷ Jongeren gaan lezen bovendien steeds minder leuk vinden naarmate ze ouder worden, waarbij leesmedia het in de vrije tijd vaak afleggen tegen andere media (Leesmonitor 2021c, 2021d).

'Ontlezing' en de teruglopende leesvaardigheid behoren dan ook tot de belangrijkste thema's binnen het domein Letteren. Met tal van campagnes, interventies en programma's probeert de sector deze tegen te gaan. Jaarlijks worden vele tienduizenden jongeren bereikt met programma's als [BoekStart](#) en [de Bibliotheek op school](#), de lesprogramma's van [De Schoolschrijver](#), de auteursoptredens van [De Schrijverscentrale](#) en campagnes als [Nederland Leest](#), de [Boekenweek van Jongeren](#), de [Jonge Jury](#), [Read2Me](#), [Stap op de Rode Loper!](#) en [De Nationale Voorleeswedstrijd](#). Onderzoek toont aan dat deze programma's positieve effecten hebben op de leesmotivatie,

⁷ Zo daalde tussen 2006 en 2016 het aandeel mensen van 12 jaar en ouder dat per week minstens tien minuten las van 90 naar 72 procent (Wennekers et al. 2018). Het aandeel Nederlanders van 13 jaar en ouder dat minstens één keer per week een boek las, nam tussen 2009 en 2018 af van 51 naar 43 procent, al bleef het sindsdien vrij stabiel (KVB Boekwerk 2018, Nagelhout et al. 2020, Richards et al. 2021).

leesvaardigheid en het leesplezier (De Schoolschrijver z.j., De Schrijverscentrale z.j., Leesmonitor 2021a, 2021b, 2021g, 2022a, 2022b, 2022c, 2022f, 2022g).⁸

Daarnaast is er veel aandacht voor de plek die lezen en literatuur in het vaste onderwijscurriculum innemen. Aan ontleding ligt een complex samenspel van mogelijke oorzaken ten grondslag, waarvan een deel zijn oorsprong vindt in het lees- en literatuuronderwijs. In het primair onderwijs kan bijvoorbeeld het leesplezier afnemen door de verschuiving van lezen voor het plezier naar lezen voor het nut, en van vrijwillig naar verplicht lezen (Leesmonitor 2021c). In het voortgezet onderwijs kunnen onder meer negatieve leeservaringen ontstaan door de (voor sommige leerlingen te snelle) overgang van jeugdliteratuur naar boeken voor volwassenen, door de inhoud van de leeslijst of door de grote nadruk op begrijpend lezen en leesstrategieën (Leesmonitor 2021f, Dera 2019, Noordduijn 2020, Engelshoven et al. 2020).⁹

Op een groot deel van de scholen wordt er veel gedaan om negatieve leeservaringen te voorkomen en positieve te bieden. Zo is er op basisscholen steeds meer aandacht voor vrij lezen, en groeit op het voortgezet onderwijs de aandacht voor Young Adult Literatuur als brug tussen jeugd- en volwassenliteratuur (Leesmonitor 2021f, 2022d). Positief en belangrijk is daarnaast dat in de plannen voor het nieuwe onderwijscurriculum een grotere plek wordt gevraagd voor leesmotivatie, en dat er rond de zomer van 2022 gestart wordt met het vernieuwen van het examenprogramma Nederlands (Engelshoven et al. 2020, Curriculum.nu z.j., Teunis 2022).

Duidelijk is dat in leesbevordering de letterensector en het onderwijs hand in hand moeten gaan. Dat is dan ook een belangrijk onderdeel van het leesoffensief waartoe in 2019 de Raad voor Cultuur en de Onderwijsraad opriepen (Raad voor Cultuur et al. 2019). In 2020 luidden de Leescoalitie en verscheidene partners de noodklok en herhaalden ze in een manifest de noodzaak tot een ambitieus leesoffensief.¹⁰ Hiertoe werd een oproep gedaan aan alle leesbevorderings-,

⁸ Zie voor een overzicht van lees- of boekbevorderingscampagnes bijvoorbeeld ook de websites van [Stichting Lezen](#) en de [CPNB](#).

⁹ Onderzoek laat zien dat scholieren hun leeslijst gemiddeld weliswaar met een 6,7 waarderen, maar tevens dat de boeken die het meest gelezen worden (en mogelijk verplicht zijn) niet het meest gewaardeerd worden. Ook blijkt de literatuurlijst zeer weinig divers te zijn, en vooral het werk van witte, mannelijke auteurs te bevatten (Dera 2019). Dat raakt direct aan leesmotivatie: 'Onderzoek op het terrein van leesbevordering heeft (...) aangetoond dat leerlingen die systematisch niets terugzien van hun eigen achtergrond in teksten, motivatieproblemen kunnen krijgen die de ontwikkeling van hun geletterdheid in de weg staan' (Dera 2020). Ook veel docenten zijn geen voorstander van de verplichte leeslijst: slechts een kwart van hen vindt dit een goed middel om leerlingen te laten lezen (KVB Boekwerk 2022e).

¹⁰ De Leescoalitie bestaat uit Stichting Lezen, de CPNB, Stichting Lezen & Schrijven, de KB Nationale Bibliotheek, Vereniging van Openbare Bibliotheken, het Nederlands Letterenfonds en het Literatuurmuseum/Kinderboekenmuseum.

onderwijs- en andere maatschappelijke organisaties om vanuit een gezamenlijke visie en met (nog) meer samenhang samen te werken aan leesbevordering.¹¹ Ook werd het ministerie nadrukkelijk om meer inspanningen en extra investeringen gevraagd (Leescoalitie 2020).

De toenmalige ministers van Onderwijs gaven in 2019 gevolg aan deze oproepen en zegden toe te werken aan een betere structurele verankering van leesvaardigheid in het onderwijs, het stimuleren van meer leesplezier en het opstellen van een actieagenda met maatschappelijke partners (Engelshoven et al. 2019, 2020). Sindsdien hebben er verschillende gesprekken en overleggen plaatsgevonden, zijn enkele projecten opgestart of voortgezet, konden openbare bibliotheken gebruikmaken van een tijdelijke subsidieregeling en werden er ook lokale leesoffensieven gestart (Engelshoven et al. 2020, Bibliotheeknetwerk 2020, Dalen 2021).¹²

De begin 2022 aangetreden staatssecretaris Cultuur en Media Gunay Uslu schreef in mei 2022 in haar *Hoofdlijnenbrief cultuur 2022* dat het kabinet blijft werken aan een toekomstbestendige bibliotheekvoorziening in elke gemeente, en dat de OCW-bewindslieden zich gezamenlijk blijven inzetten om op het gebied van leesbevordering de samenwerking tussen scholen, bibliotheken en de omgeving rond jongeren te versterken (Uslu 2020). Ook in het *Masterplan Basisvaardigheden* van Minister voor Primair en Voortgezet Onderwijs Dennis Wiersma is veel aandacht voor het vergroten van de leesvaardigheid en -motivatie (Wiersma 2022). Een concrete ontwikkeling in 2022 is daarnaast dat de Bibliotheekwet werd aangepast zodat iedereen onder de 18 jaar gratis lid kan worden van de bibliotheek (Stichting Lezen 2022).¹³

Impact van de coronacrisis

Tijdens de coronapandemie steeg het aandeel mensen dat las en de frequentie waarmee lezers lazen (KVB Boekwerk 2021d, 2022f, 2022g). Ook de markt eindigde in de plus: de boekafzet steeg ten opzichte van 2019 met 3,7 procent en de omzet met 5,9 procent (KVB Boekwerk 2021b).¹⁴ In vergelijking met andere Europese landen kwam de Nederlandse boekenmarkt 2020 daarmee relatief goed door (FEP 2021). In 2021 volgde bovendien opnieuw een positief resultaat: de afzet

¹¹ Uit gevoerde gesprekken blijkt dat deze betere samenhang er bijvoorbeeld uit kan bestaan dat samenwerking een structureler karakter krijgt, dat er een betere taakverdeling komt en dat de verschillende samenwerkingspartners zich hierbinnen (nog) meer richten op de activiteiten waarin ze uitblinken.

¹² Zie voor een overzicht van enkele lokale leesoffensieven: www.tijdvooreenleesoffensief.nl/nieuws/.

¹³ Al was dit bij verreweg de meeste bibliotheken in de praktijk reeds het geval. Het was bibliotheken voor de wetswijziging echter toegestaan om aan jongeren een contributie te vragen die maximaal de helft bedroeg van de contributie voor volwassenen.

¹⁴ Voor de volledigheid dient opgemerkt te worden dat 2019 geen bijzonder goed jaar was. De afzet daalde ten opzichte van 2018, en de kleine omzetsijging dit jaar wordt voornamelijk verklaard doordat de btw op boeken steeg.

en de omzet stegen respectievelijk met 4,6 en 8,4 procent ten opzichte van 2020 (KVB Boekwerk 2022a).

Dit is echter slechts een deel van het verhaal, want hoewel de markt pluste, profiteerde niet iedereen (KVB Boekwerk 2021a). Al jaren groeit het marktaandeel van het e-commercekanaal, maar deze ontwikkeling raakte in 2020 in een stroomversnelling. Webwinkels zagen hun omzet met 27,4 procent stijgen, terwijl fysieke winkels een verlies van 10,2 procent leden. Voor het eerst was de omzet van het e-commercekanaal (53 procent) daardoor groter dan die van fysieke winkels (47 procent) (KVB Boekwerk 2021b). In 2021 zette deze ontwikkeling door, en daalde het omzetaandeel van fysieke boekwinkels verder naar 42 procent (KVB Boekwerk 2022a).

Het is niet bekend hoeveel boekwinkels hierdoor de deuren hebben moeten sluiten, al spreekt de Koninklijke Boekverkopersbond van 'tientallen' en zag het CBS het aantal boekwinkels gedurende 2020 met 2,5 procent en gedurende 2021 met 8,1 procent dalen (Nieuwsuur 2021, CBS 2021, CBS 2022a). De coronacrisis is hiervan een belangrijke reden, maar ook de al bestaande opmars van webwinkels, de leegloop van de fysieke winkelstraat en moeite met het vinden van opvolgers spelen hierbij een rol.¹⁵ Hoewel op het moment van schrijven vrijwel alle coronamaatregelen zijn opgeheven, wil dat echter niet vanzelfsprekend zeggen dat alle problemen voorbij zijn. Gedurende de coronatijd hebben boekwinkels hogere kosten gehad en schulden gemaakt, en hadden ze minder geld om te investeren in aanbod of voorraad. Bovendien zijn de meeste generieke steunmaatregelen vervallen waarvan ondernemers tot nu toe gebruik konden maken.

Naast fysieke boekwinkels hadden over het algemeen ook makers het moeilijk tijdens de coronacrisis. Zo waren er zeker in eerste instantie minder mogelijkheden om inkomsten uit optredens te verwerven¹⁶ – hetgeen bijvoorbeeld voor voordrachtskunstenaars grote gevolgen heeft – en leidde de daling van de bibliotheekuitleningen ook tot een daling van leenrechtvergoedingen (Lira 2021). Ook konden auteurs te maken krijgen met boeken die werden uitgesteld – zeker als het bijvoorbeeld debuten of literaire werken betrof die sterk afhankelijk zijn van zichtbaarheid in de winkel (Becker 2021).

¹⁵ Als boekhandels ophouden te bestaan is dat reden tot zorg – niet alleen voor de betrokkenen, maar ook omdat bij sluiting van een boekhandel slechts een deel van de kopers op zoek gaat naar andere aanbieders, terwijl een deel van de vraag volledig verdwijnt (Götz et al. 2020).

¹⁶ Zo sloot De Schrijverscentrale in 2020 34 procent minder contracten af dan in 2019. Mede door extra steunmaatregelen vanuit het Letterenfonds werd in 2021 echter het tij gekeerd, en werden juist 19 procent meer contracten afgesloten dan in 2019 (De Schrijverscentrale 2022).

Dit alles komt boven op ontwikkelingen die de inkomenspositie van auteurs al langer onder druk zetten. Zo blijft de boekafzet de laatste jaren weliswaar stabiel, maar gaat er elk jaar een iets groter deel van de omzet naar anderstalige boeken en bestsellers (KVB Boekwerk 2019b). Ook dalen de leenrechtvergoedingen al jaren doordat er minder boeken uitgeleend worden (Lira 2021). Lange tijd waren daarnaast de vergoedingen voor het toenemende aantal uitleningen via schoolbibliotheken niet geregeld, maar in juli 2022 werden afspraken gemaakt voor een structurele oplossing en een compensatie voor misgelopen vergoedingen in voorgaande jaren (Auteursbond 2021, 2022).

[Hier invoegen: [Lay-out #4 'Aandeel literair-culturele segment en bestsellers'](#)]

De digitalisering van de boekenmarkt biedt voor auteurs eveneens uitdagingen, bijvoorbeeld door de opkomst van streaming- en abonnementsdiensten voor e-books en luisterboeken. Deze platforms bepalen hoeveel elke uitgever en auteur krijgt uitbetaald, maar hierover bestaat nog lang niet altijd duidelijkheid of overeenstemming.¹⁷ Wordt er bijvoorbeeld betaald wanneer een boek een bepaalde tijd gelezen is, of na een bepaald aantal gelezen pagina's? Een recente ontwikkeling hierin is dat staatssecretaris Uslu in mei 2022 aankondigde 3,15 miljoen euro extra te investeren in digitale uitleningen van de openbare bibliotheek, ten behoeve van auteurs en hun uitgevers (Uslu 2022).

Een negatief effect heeft de coronapandemie verder op de leesvaardigheid van basisscholieren. Ten opzichte van eerdere cohorten hadden basisschoolscholieren na anderhalf schooljaar met lockdowns een achterstand van zeven weken bij begrijpend lezen. In het voortgezet onderwijs bedroeg de achterstand in leesvaardigheid (in het Nederlands) gemiddeld 27 weken, oplopend tot een volledig schooljaar voor vmbo-leerlingen (Leesmonitor 2022e).

Ook op bibliotheken had de coronapandemie invloed.¹⁸ De financiële gevolgen zijn – mede door financiële steunmaatregelen – vooralsnog relatief beperkt. Weliswaar daalden de eigen inkomsten en hadden veel bibliotheken extra kosten (bijvoorbeeld voor hygiënemaatregelen), maar de subsidies van gemeenten en provincies stegen (CBS 2022c, KB 2021c). Een groter effect was er op het aantal fysieke uitleningen, dat met 30 procent afnam in 2020 en nog eens 10 procent in

¹⁷ In 2019 is evenwel een nieuwe Europese richtlijn aangenomen, die onder andere exploitanten verplicht tot meer transparantie richting rechthebbenden. Eind 2020 werd deze richtlijn ook in de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd (Europees Parlement et al. 2019, NVPI 2020).

¹⁸ Zie voor een uitgebreide documentatie van de impact van de coronacrisis op openbare bibliotheken ook het dossier '[De bibliotheek in coronatijd](#)' op de website van Bibliotheeknetwerk.

2021 (CBS 2022c). Wel werd dit deels gecompenseerd door een toegenomen gebruik van het online aanbod (CBS 2022b). Het aantal activiteiten dat bibliotheken konden organiseren daalde ten slotte met 35 procent in 2020 en 4 procent in 2021, al werd er wel volop geëxperimenteerd met nieuw (digitaal) aanbod en aangepaste dienstverlening (KB 2022a). Tevens onderstreepte de bibliotheek tijdens de coronapandemie haar maatschappelijke functie. Zo nam het belang van digitale vaardigheden toe, bijvoorbeeld om tijdens de lockdown contact te houden of een vaccinatie of de CoronaCheck aan te vragen. Bibliotheken hielpen velen met deze en andere basisvaardigheden, vooral in kwetsbare groepen (KB 2021a, KB 2021b, Hoenders et al. 2021).

Om zo goed mogelijk door de coronacrisis te komen, initieerde de letterensector talloze campagnes en nieuwe (digitale) initiatieven. Daarnaast werden diverse steunmaatregelen opgetuigd. De Auteursbond stelde vanuit het Steunfonds Rechtensector drie steunregelingen voor auteurs beschikbaar (Auteursbond 2020a, 2020b). Het Letterenfonds gaf mede vanuit de rijkssteunpakketten voor cultuur verschillende steunmaatregelen vorm. Deze waren gericht op onder andere auteursoptredens, lees- en schrijfprogramma's op scholen, campagnes ter bevordering van het lezen, vertalingen, risicodragende literaire uitgaven, fysieke boekwinkels en ontwikkeltrajecten van auteurs voor het (blijven) bereiken van nieuw of bestaand publiek. Met deze tijdelijke steunmaatregelen was in 2020 en 2021 een bedrag van respectievelijk 2,8 en 14,9 miljoen euro gemoeid (Nederlands Letterenfonds 2021a, 2021b, 2022).

Waar in het bovenstaande de nadruk lag op de negatieve impact van de coronacrisis, ziet de letterensector ook positieve gevolgen. Er werd meer gelezen én meer voorgelezen (Leesmonitor 2021e). De waarde en het belang van boeken, van de bibliotheek en van de (lokale) fysieke boekwinkel werd eens te meer bevestigd. Innovatie kwam in een stroomversnelling en de samenwerking en collectiviteit binnen de sector werden gesterkt.

Diversiteit en inclusie in de letteren

Tegen de achtergrond van onder meer de Black Lives Matter-beweging en de invoer van de Code Diversiteit & Inclusie werd er in de letterensector in 2021 veel gesproken over diversiteit en inclusie.¹⁹ Een directe aanleiding daarvoor was daarnaast de vertaling van Amanda Gormans eerste dichtbundel en haar inauguratiegedicht *The Hill We Climb*. De aanvankelijk gekozen vertaler Marieke Lucas Rijneveld gaf de opdracht terug nadat er discussie en kritiek ontstond omdat voor de vertaling

¹⁹ Zo vond op maandag 6 september 2021 in De Balie de debatavond 'Diversiteit in de letteren: de vertaalslag' plaats. Via de [website van De Balie](#) is dit gesprek terug te kijken.

van het werk van de zwarte spokenword-kunstenaar Gorman niet ook een zwarte vertaler of spokenword-kunstenaar gevraagd was. Uiteindelijk tekende Zaire Krieger voor de vertaling, die in september 2021 verscheen (Bahara 2021).

Dát de letterensector te weinig divers is lijkt algemeen te worden erkend en is al lang bekend.²⁰ Diverse onderzoeken onderstrepen dit beeld. Zo wordt het werk van vrouwelijke auteurs structureel minder gewaardeerd in het literaire veld (Koolen 2018), stellen Nederlandse jeugdboeken vooral het witte perspectief centraal (Bossche 2020), spelen in het uitgeefvak (onbewuste) (voor)oordelen mee die in het nadeel werken van auteurs van kleur (Koren et al. 2019, Saha et al. 2020) en overheerst op leeslijsten in het voortgezet onderwijs 'het beeld van de witte, mannelijke schrijver uit Nederland' (Dera 2019). Deze greep uit beschikbare onderzoeken laat bovendien zien dat het niet enkel gaat om culturele diversiteit en diversiteit onder de mensen die in het boekenvak werken. Van belang zijn eveneens de diversiteit van de verhalen die uitgegeven worden en de mate waarin het boek voor iedereen toegankelijk is. Al deze vormen van diversiteit kunnen elkaar versterken.

Volgens gesprekspartners is het bewustzijn van de noodzaak om actie te ondernemen op het punt van diversiteit in 2021 sterk toegenomen. Eén van die acties is het krijgen van meer inzicht in de stand van zaken op het gebied van diversiteit en inclusie binnen de letteren. Begin 2022 publiceerde KVB Boekwerk daarom een eerste verkennend onderzoek naar waar het boekenvak staat op het gebied van diversiteit en inclusie.²¹ Hiertoe werd een enquête ingevuld door 203 auteurs, 129 vertalers en 31 uitgevers. De resultaten zijn vooral indicatief, maar laten zien dat diversiteit en inclusie door een groot deel van de respondenten als belangrijk wordt gezien, en dat een aanzienlijk deel hier ook aandacht aan besteedt. Tegelijkertijd is deze aandacht vaak niet structureel of ingebed in een organisatie. Er is dan ook nog ruimte voor verbetering: zo krijgt de diversiteit van het boekenaanbod slechts een krappe voldoende, en wordt het boekenvak nog vooral gezien als een wit en hoogopgeleid bolwerk (KVB Boekwerk 2022c).

Ook in de bibliotheeksector lopen verschillende onderzoeken naar diversiteit.²² De KB en TU Delft werken samen aan een onderzoek waarin de pluriformiteit van bibliotheekcollecties en -uitleningen

²⁰ Zie bijvoorbeeld de digitale knipselmap over diversiteit en literatuur op de website van de Personagebank, met bronnen die teruggaan tot 1997.

²¹ Hiervoor werd gekeken naar vier vormen van diversiteit: etnisch-culturele achtergrond, genderidentiteit, seksuele identiteit en fysieke beperkingen.

²² In 2019 werd ter voorbereiding op het Nationale Bibliotheekcongres over diversiteit reeds een enquête onder openbare bibliotheken verspreid, en sinds 2020 maken vragen over de diversiteit van het personeel deel uit van de Gegevenslevering Wsob. De resultaten van deze vragenlijsten laten zien dat bibliotheken binnen hun personeelsbestand

onderzocht wordt, als mogelijke basis voor nieuwe *recommender*-technologie 'die meer recht doet aan de veelvormigheid en meerstemmigheid van de bibliotheek' (Bibliotheeknetwerk z.j.a). Ook werkt de KB samen met het CBS aan een project dat openbare bibliotheken meer inzicht moet geven in de leden en niet-leden in hun werkgebied (Bibliotheeknetwerk z.j.b). In juni 2022 verscheen daarnaast een onderzoek dat liet zien dat diversiteit en inclusie in de collecties van schoolbibliotheken weliswaar belangrijk wordt gevonden, maar in de praktijk om verschillende redenen als moeilijk te realiseren wordt ervaren (Bruin et al. 2022).²³

Naast onderzoek is echter vooral het ondernemen van actie van belang. Vele organisaties in de keten hebben ambities uitgesproken om bij te dragen aan een inclusievere letterensector, of hebben daartoe al stappen gezet. Daarnaast zijn er tal van organisaties en initiatieven die hier in het bijzonder een grote en waardevolle rol in spelen. KVB Boekwerk verzamelde begin 2022 31 Nederlandse initiatieven die zich inzetten voor diversiteit en inclusie in het boekenvak (KVB Boekwerk 2022d). Voor een divers en inclusief (kinder)boekenaanbod kunnen boekkopers bijvoorbeeld terecht bij boekwinkel [EduCulture](#), of zij kunnen een inclusief boekenabonnement afsluiten bij [Books by Ani](#). Dit diversere boekenaanbod is onder meer afkomstig van uitgeverijen als [Rose Stories](#), [Uitgeverij Wilde Haren](#) of [Uitgeverij Pluim](#) in samenwerking met de [podcast Dipsaus](#). Organisaties als [Alphabet Street](#) ('gilde voor Zwarte (beeld)taalkundigen'), denktank [De Tank](#) ('redactie en denktank van kleur'), [Poetry Circle](#) ('hét landelijk platform voor schrijvende performers en performende schrijvers') en [El Hizjra](#) ('literaire bruggenbouwer tussen Nederland en de Arabischtalige wereld') zetten zich daarnaast in voor een diverse groep auteurs, en verbinden hen met elkaar of met publiek.

Innovatie binnen en buiten het boek

Mede als gevolg van digitalisering hebben er binnen domeinen als [Muziek](#), [Games](#) en [Audiovisueel](#) de afgelopen jaren grote veranderingen plaatsgevonden in productie, distributie en consumptie. In het boekenvak is dit nog minder het geval. Papieren boeken vormen nog altijd 92 procent van de totale boekafzet, en ongeveer de helft van deze boeken wordt verkocht in fysieke boekwinkels (KVB Boekwerk 2022a).

vrij divers zijn op het gebied van vaardigheden, opleidingsniveau en kennis, maar nauwelijks of veel minder op het gebied van leeftijd, gender en culturele achtergrond (KB 2021d, 2022c).

²³ Genoemde belemmeringen in het onderzoek zijn de visie van (streng) religieuze scholen, het beschikbare aanbod, de informatievoorziening over boeken en beperkingen tijd en budget.

Toch vindt er rondom het papieren boek op allerlei manieren innovatie plaats. Zo wordt er geïnnoveerd met nieuwe manieren om boeken en lezers elkaar te laten vinden en werd er in 2020 in het kader van het zogenoemde 'Deltaplan voor het boekenvak' nagedacht over meer efficiency en kostenbesparing in de keten. Dit resulteerde in zes vernieuwingsprojecten en een onderzoeksproject, waarvan er enkele inmiddels zijn afgerond (KVB Boekwerk 2021c, 2022b). Een interessant project hiervan betreft de Themacodering, die CB sinds 1 januari 2022 verplicht voor Nederlandstalige A-boeken. Deze Themacodering maakt het mogelijk om boeken véél gedetailleerder te categoriseren.²⁴

Met deze codering kunnen boekhandels of bibliotheken dan ook veel specifiekere aanbevelingen doen, of kunnen lezers beter zelf zoeken naar boeken.²⁵ Vanuit het oogpunt van diversiteit is dit eveneens een interessante ontwikkeling: niet alleen zou met de themacodering beter inzicht kunnen ontstaan in de diversiteit van verhalen die boeken vertellen, ook zou het voor een lezer makkelijker worden om die diverse verhalen te vinden (Dessing 2018).

Een recente en veelbesproken vorm van innovatie was de aankondiging van NBD Biblion in maart 2022 dat boekbesprekingen voortaan door kunstmatige intelligentie geschreven zouden worden, die daarmee de huidige 700 menselijke recensenten vervangt. Hoewel deze software boekinformatie sneller beschikbaar kan maken voor bibliotheken, zijn er zorgen over de kwaliteit van de kunstmatige teksten en de gevolgen daarvan voor bibliotheekcollecties en de kennis over boeken (Jong 2022).

Ook buiten het traditionele boek vindt innovatie plaats, bijvoorbeeld op het gebied van digitaal lezen en digitale literatuur. Onder de nominaties van de innovatieprijs Renew the Book 2021 bevonden zich bijvoorbeeld verschillende initiatieven die zich richten op digitaal en onderweg lezen, waaronder de winnende app [Immer](#) (Renew the Book 2021).²⁶ Andere voorbeelden zijn onderzoek naar de mogelijkheden om digitale literatuur onderdeel te maken van bibliotheekcollecties, de interactieve en digitale Jaarlijjn Lezen en Schrijven van De Schoolschrijver,

²⁴ Naast een globaal onderwerp (zoals 'dystopische en utopische fictie') kunnen aan de code kenmerken worden toegevoegd die iets zeggen over de locatie, taal, periode, het educatieve doel, de interesse en stijl van het boek. In combinatie geeft dit bijna eindeloze mogelijkheden (CB z.j.). Als iemand een postmoderne humoristische fantasyroman zou schrijven die zich afspeelt op de Waddeneilanden op 1 januari 2040, dan zou dat in een code zijn uit te drukken. Zie voor een overzicht van de beschikbare codes

https://www.editeur.org/files/Thema/1.4/Thema_v1.4_nl/Thema_v1.4.2_nl.html.

²⁵ CB schrijft bovendien dat titels met een Thema-code beter gevonden en vaker gekocht worden dan titels zonder Thema-code (Robbers 2020).

²⁶ Immer beoogt op basis van een reeks innovaties en inzichten uit onder meer games, gedragspsychologie en machine learning mensen fijner, dieper, vaker en langer te laten lezen op telefoons en tablets.

of de samenwerking die de Leescoalitie aanging met gameontwikkelaar Ubisoft om jongeren via digitale gameverhalen aan het lezen te krijgen (Bibliotheeknetwerk z.j.c, Buitenhuis 2021).

Naast digitale literatuur is ten slotte ook gesproken literatuur in opmars. Het ontstaan van podcasts en luisterboeken is geen recente ontwikkeling, maar hun snel toegenomen populariteit is dat wel. Zo verelvoudigde het aantal via de bibliotheek gedownloadde luisterboeken tussen 2015 en 2021, en steeg het aandeel mensen dat wel eens podcasts luistert van 28 procent in mei 2019 naar 49 procent in juni 2022 (CBS 2022b, Zigt 2021, Markteffect 2022). Een andere vorm van gesproken literatuur biedt het werk van spoken word-artiesten en voordrachtskunstenaars. Hoewel ook voordrachtskunst zeker niet nieuw is, is het wel een discipline die steeds meer in de belangstelling staat. Sinds 2018 kunnen deze makers zich bijvoorbeeld aansluiten bij De Schrijverscentrale, en vanaf 2021 kunnen zij voor het eerst structureel subsidie aanvragen bij het Nederlands Letterenfonds (Nederlands Letterenfonds 2020).

[Hier invoegen: [Lay-out #5 'Gebruik van de digitale bibliotheek'](#)]

3. Wat willen we verder weten over het domein Letteren?

Zoals gezegd kent het domein Letteren een uitgebreide kennisinfrastructuur, en wordt er vanuit alle schakels in de keten al veel en regelmatig onderzoek gedaan. Een wens die in gesprekken voor deze analyse benoemd werd, is evenwel meer inzicht in en duiding van regionale data. Hoe verschilt de letterenconsumptie per regio, en hoe kunnen bijvoorbeeld de markt en leesbevorderingsactiviteiten daarop inspelen? Gedurende 2022 zullen we hierover meer gegevens beschikbaar maken in het [Dashboard](#) van de Cultuurmonitor en op een nieuwe themapagina over Cultuur in de regio.

Een wens voor de Cultuurmonitor als geheel is daarnaast om vergelijkingen te maken en te tonen tussen verschillende domeinen binnen de culturele sector. Die laten zien hoe en waar domeinen aan elkaar raken en bieden de mogelijkheid om geïnspireerd te raken door of te leren van praktijken in andere domeinen.

Tot slot zou in de toekomst ook de internationale context meer betrokken kunnen worden. Zo zou het zinvol zijn om internationale activiteiten, vertalingen van en naar het Nederlands en eventuele veranderingen hierin als gevolg van de coronacrisis in kaart te brengen. Daarnaast zou

een vergelijking tussen de Nederlandse letterensector met het buitenland net als een vergelijking met andere domeinen mogelijk inspiratie en nieuwe inzichten kunnen bieden.

4. Meer weten over het domein Letteren?

- Bekijk meer data over het domein Letteren in [het dashboard](#) van de Cultuurmonitor.
- Het domein Letteren kent verschillende monitoren die veel informatie over de sector bevatten, zoals de [Leesmonitor](#) van Stichting Lezen, [Bibliotheekinzicht](#) van de KB en de [Markt-](#), [Makers-](#), [Uitgevers-](#), [Boekverkopers-](#) en [Lezersmonitor](#) van KVB Boekwerk.
- Meer literatuur over het domein Letteren is ook te vinden in [de kennisbank](#) van de Boekmanstichting.
- Lees eerdere versie van deze tekst terug uit [december 2020](#) en [november 2021](#).
-

5. Literatuur

Auteursbond (2020a) '[Steunregelingen auteurs in september beschikbaar](#)'. Op: www.auteursbond.nl, 14 juli.

Auteursbond (2020b) '[Meer coronacompensatie voor auteurs nodig](#)'. Op: www.auteursbond.nl, 12 november.

Auteursbond (2021) '[Minister, neem de regie: jeugdboekenschrijvers voeren actie voor eerlijke leenvergoedingen](#)'. Op: www.auteursbond.nl, 1 juli.

Auteursbond (2022) '[Misgelopen leenrecht jeugdboekenmakers gecompenseerd](#)'. Op: www.auteursbond.nl, 11 juli.

Bahara, H. (2021) '[Zaire Krieger over The Hill We Climb: "Als je geen ervaring hebt met spoken word, kun je deze zinnen niet vertalen"](#)'. Op: www.volkskrant.nl, 2 september.

Becker, S. (2021) '[Uitgeverijen stellen nieuwe boektitels wekenlang uit](#)'. Op: www.trouw.nl, 14 januari.

Bibliotheeknetwerk (z.j.a) '[Pluriforme en inclusieve bibliotheekcollecties](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl.

Bibliotheeknetwerk (z.j.b) '[Meer informatie over bibliotheekleden dankzij samenwerking met CBS](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl.

Bibliotheeknetwerk (z.j.c) '[Lezen en innovatie in de boekenketen](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl.

Bibliotheeknetwerk (2020) '[Subsidieregeling Leesoffensief](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl, 7 oktober.

Bossche, S. van den en A. Klomberg (2020) [Jeugdliteratuur door de lens van etnisch-culturele diversiteit](#). Amsterdam: Stichting Lezen.

Braber, H. van den (et al.) (2021) [Naar een versterking van de veerkracht van de boekenwereld na COVID-19](#). Utrecht: Universiteit Utrecht.

Bruijn, Y. de en J. Mesman (2022) [Diversiteit en collectievorming bij de Bibliotheek op school](#). Amsterdam: Stichting Lezen.

Buitenhuis, M. (2021) '[Ubisoft en de Leescoalitie slaan de handen ineen](#)'. Op: www.pixelvault.nl, 11 augustus.

CB (z.j.) '[De introductie van het internationale Thema in het Nederlandse boekenvak](#)'. Op: www.cb.nl.

CBS (2021) '[Bijna 900 winkels minder in 2020](#)'. Op: www.cbs.nl, 20 april.

CBS (2022a) '[Voor het eerst sinds jaren weer meer winkels](#)'. Op: www.cbs.nl, 3 mei.

CBS (2022b) [Landelijke digitale openbare bibliotheek, 2015-2021](#). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2022c) '[Openbare bibliotheken](#)'. Op: opendata.cbs.nl, 28 juli.

Curriculum.nu (z.j.) '[Samenvatting Nederlands](#)'. Op: www.curriculum.nu.

- Dalen, G. van (2021) '[Column Gerlien van Dalen: update Leesoffensief](#)'. Op: www.tijdvooreenleesoffensief.nl.
- De Schoolschrijver (z.j.) '[Dit doet De Schoolschrijver](#)'. Op: www.deschoolschrijver.nl.
- De Schrijverscentrale (z.j.) '[Wat we doen](#)'. Op: www.deschrijverscentrale.nl.
- De Schrijverscentrale (2022) [Bestuursverslag 2021](#). Amsterdam: De Schrijverscentrale.
- Dera, J. (2019) [De praktijk van de leeslijst: een onderzoek naar de inhoud en waardering van literatuurlijsten voor het schoolvak Nederlands op havo en vwo](#). Amsterdam: Stichting Lezen.
- Dessing, M. (2018) '[Exit NUR, enter Thema – het boekenvak krijgt nieuw classificatiesysteem \(Boekblad\)](#)'. Op: maartendessing.blogspot.com, 28 december.
- Dood, C., J. Gubbels en E. Segers (2020) [Pisa-2018 de verdieping: leesplezier, zelfbeeld bij het lezen, leesgedrag en leesvaardigheid en de relatie daartussen](#). Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Engelshoven, I. van en A. Slob (2019) [Kamerbrief over Leesoffensief](#). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Engelshoven, I. van en A. Slob (2020) [Kamerbrief over stand van zaken Leesoffensief](#). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Europees Parlement en Raad van de Europese Unie (2019) [Richtlijn \(EU\) 2019/790 van het Europees Parlement en de Raad van 17 april 2019 inzake auteursrechten en naburige rechten in de digitale eengemaakte markt en tot wijziging van Richtlijnen 96/9/EG en 2001/29/EG](#). Brussel: Europees Parlement en Raad van de Europese Unie.
- FEP (2021) [One year after: consequences of the COVID-19 crisis on the book market – an overview of 2020](#). Brussel: Federation of European Publishers.
- Götz, G. (et al.) (2020) '[When local bookshops close, more people give up reading](#)'. Op: blogs.lse.ac.uk, 20 oktober.

- Gubbels, J. (et al.) (2019) [Resultaten PISA-2018 in vogelvlucht](#). Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Hoenders, J. en W.X. van der Linden (2021) '[Ouderenbond wil dat gele vaccinatieboekje tijdelijk geldt als coronapas: "Zo kunnen ook niet-digitaal vaardigen blijven meedoen"](#)'. Op: eenvandaag.avrotros.nl, 25 september.
- Jong, L. de (2022) '[Bibliotheek kiest voortaan boeken op basis van computerrecensie](#)'. Op: www.volkskrant.nl, 11 maart.
- KB (2021a) '[Wendbare bibliotheken pasten dienstverlening in coronatijd snel aan](#)'. Op: www.kb.nl, 8 juli.
- KB (2021b) '[Bibliotheken in crisistijd](#)'. Op: www.bibliotheekinzicht.nl.
- KB (2021c) '[Corona's financiële impact op de bibliotheeksector](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl.
- KB (2021d) [Databestand gegevenslevering WSOB 2020 - openbare bibliotheken](#). Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- KB (2022a) '[Activiteiten en evenementen in de bibliotheek](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl, 28 juli.
- KB (2022b) '[Bibliotheeklocaties en -faciliteiten](#)'. Op: www.bibliotheeknetwerk.nl, 28 juli.
- KB (2022c) '[Diversiteit in de bibliotheek](#)'. Op: www.bibliotheekinzicht.nl, 28 juli.
- Koolen, C.W. (2018) [Reading beyond the female: the relationship between perception of author gender and literary quality](#). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (proefschrift).
- Koren, T. en C. Delhaye (2019) '[Depoliticising literature, politicising diversity: ethno-racial boundaries in Dutch literary professionals' aesthetic repertoires](#)'. In: *Identities*, jrg. 26, nr. 2, 184-202.
- KVB Boekwerk (2018) '[Wie is de lezer?: tien jaar consumentenonderzoek naar lezen van boeken](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 21 november.

- KVB Boekwerk (2019a) '[Andere inkomsten van auteurs](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 22 november.
- KVB Boekwerk (2019b) '[Royalty's en de inkomenspositie van auteurs](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 22 november.
- KVB Boekwerk (2021a) '[Een jaar van winnaars en verliezers](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 21 januari.
- KVB Boekwerk (2021b) '[Verkoopcijfers 2020](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 17 maart.
- KVB Boekwerk (2021c) '[Werkwijze en besluitvorming Deltaplan](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 1 juli.
- KVB Boekwerk (2021d) '[Nederlander leest meer voor plezier in coronajaar](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 23 juli.
- KVB Boekwerk (2021e) '[Makersmonitor 2020](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 25 november.
- KVB Boekwerk (2021f) '[Uitgeversmonitor 2020](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 25 november.
- KVB Boekwerk (2021g) '[Meer auteurs delen royalty's](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 16 december.
- KVB Boekwerk (2022a) '[Verkoopcijfers 2021](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 27 januari.
- KVB Boekwerk (2022b) '[Afronding van het Deltaplan Programma](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 17 februari.
- KVB Boekwerk (2022c) '[Diversiteit en inclusie in de boekenmarkt: een verkennend onderzoek](#)'. Amsterdam: KVB Boekwerk.
- KVB Boekwerk (2022d) '[Inclusie\(f\) op eigen initiatief](#)'. Amsterdam: KVB Boekwerk.
- KVB Boekwerk (2022e) '[Weinig docenten staan achter verplichte leeslijst](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 20 april.

KVB Boekwerk (2022f) '[Hoe leesgedrag is veranderd door corona](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 2 juni.

KVB Boekwerk (2022g) '[Leesfrequentie stabiel sinds corona](#)'. Op: www.kvbboekwerk.nl, 1 juli.

Leescoalitie (2020) [Oproep tot een ambitieus leesoffensief](#). Amsterdam: Leescoalitie.

Leesmonitor (2021a) '[Schrijverstournee bereikt 10.000 jongeren](#)'. Op: www.lezen.nl, 22 februari.

Leesmonitor (2021b) '[De Bibliotheek op school stimuleert het lezen](#)'. Op: www.lezen.nl, 3 maart.

Leesmonitor (2021c) '[Leesplezier daalt met leeftijd](#)'. Op: www.lezen.nl, 3 maart.

Leesmonitor (2021d) '[Lezen minder in trek dan andere media-activiteiten](#)'. Op: www.lezen.nl, 3 maart.

Leesmonitor (2021e) '[Ouders lezen vaker voor tijdens coronacrisis](#)'. Op: www.lezen.nl, 8 juni.

Leesmonitor (2021f) '[Young Adult Literatuur groeit in populariteit](#)'. Op: www.lezen.nl, 23 oktober.

Leesmonitor (2021g) '[BoekStart stimuleert de taalontwikkeling](#)'. Op: www.lezen.nl, 28 oktober.

Leesmonitor (2022a) '[12.500 jongeren brengen stem uit voor Jonge Jury](#)'. Op: www.lezen.nl, 21 februari.

Leesmonitor (2022b) '[Ruim 30.000 brugklassers doen mee aan voorleeswedstrijd Read2Me!](#)'. Op: www.lezen.nl, 21 februari.

Leesmonitor (2022c) '[Helft basisscholen doet mee aan Voorleeswedstrijd](#)'. Op: www.lezen.nl, 31 maart.

Leesmonitor (2022d) '[Basisscholen maken vooral tijd voor vrij lezen en voorlezen](#)'. Op: www.lezen.nl, 20 april.

Leesmonitor (2022e) '[Leesprestaties lopen terug in coronatijd](#)'. Op: www.lezen.nl, 20 april.

Leesmonitor (2022f) '[Ruim 97.000 leerlingen krijgen junior-editie van Nederland Leest](#)'. Op: www.lezen.nl, 20 april.

Leesmonitor (2022g) '[De Bibliotheek op school steeds meer in zwang](#)'. Op: www.lezen.nl, 14 juli.

Lira (2021) [Jaarverslag 2020](#). Hoofddorp: Stichting Lira.

Markteffect (2022) '[Populariteit podcasts blijft toenemen, bijna 7 miljoen luisteraars in Nederland](#)'. Op: www.markteffect.nl, 13 juli.

Nagelhout, E. en C. Richards (2020) [Rapportage boekenbranche meting 53: 2e reguliere meting van 2020](#). Bilthoven: Stichting Marktonderzoek Boekenvak.

Nieuwsuur (2021) '[We kopen meer boeken, toch krijgen handelaren miljoenensteun](#)'. Op: www.nos.nl, 19 september.

Nederlands Letterenfonds (2020) [Beleidsplan 2021-2024](#). Amsterdam: Nederlands Letterenfonds.

Nederlands Letterenfonds (2021a) '[Corona updates](#)'. Op: www.letterenfonds.nl.

Nederlands Letterenfonds (2021b) [Jaarverslag 2020](#). Amsterdam: Nederlands Letterenfonds.

Nederlands Letterenfonds (2022) [Jaarverslag 2021](#). Amsterdam: Nederlands Letterenfonds.

Noordduijn, M. (2020) '["Laten we lezen weer omarmen"](#)'. In: *Lezen*, jrg. 15, nr. 1, 4-6.

NVPI (2020) '[Auteursrechtlijn](#)'. Op: www.nvpi.nl, 16 december.

Raad voor Cultuur en Onderwijsraad (2019) [Lees! Een oproep tot een leesoffensief](#). Den Haag: Raad voor Cultuur en Onderwijsraad.

Renew the Book (2021) '[Immer](#)'. Op: www.renewthebook.com.

Richards, C. en E. Nagelhout (2021) [Rapportage boekenbranche meting 55: 1e reguliere meting van 2021 naar het kopen, lezen en lenen van boeken](#). Bilthoven: Stichting Marktonderzoek Boekenvak.

Robbers, P. (2020) '[Thema-codes? Nuttig!](#)'. Op: www.cb.nl, 13 oktober.

Saha, A. en S. van Lente (2020) [Rethinking 'diversity' in publishing](#). London: Goldsmiths, University of London.

Stichting Lezen (2022) '[Bibliotheek gratis voor iedereen onder 18 jaar](#)'. Op: www.lezen.nl, 24 februari.

Teunis, B. (2022) '[Actualisatie kerndoelen en examenprogramma's](#)'. Op: www.slo.nl, 26 juli.

Uslu, G. (2022) [Hoofdlijnenbrief cultuur 2022: herstel, vernieuwing en groei](#). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

VOB, SPN en KB (2021) [Netwerkagenda openbare bibliotheekvoorzieningen 2021-2023](#). Utrecht, Assen en Den Haag: Vereniging van Openbare Bibliotheken, Stichting Samenwerkende POI's Nederland en Koninklijke Bibliotheek.

Wennekers, A., F. Huysmans en J. de Haan (2018) [Lees:tijd: lezen in Nederland](#). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wiersma, D. (2022) [Masterplan basisvaardigheden](#). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Zigt (2021) '[Hier vliegen wat cijfers om je oren: de podcastluisteraar in cijfers](#)'. Op: www.zigt.nl, 23 juni.

6. Gesprekspartners

- Eveline Aendekerk (CPNB)
- Niels Bakker (Stichting Lezen)
- Joris de Bruin (CPNB)
- Annemiek van de Burgt (KB)
- Martijn David (Groep Algemene Uitgevers)
- Klaas Gravesteijn (Vereniging van Openbare Bibliotheken)
- Marcel Hooft van Huysduynen (Auteursbond)
- Annemiek Neefjes (De Schoolschrijver)
- Marjolein Oomes (KB)
- Tiziano Perez (Letterenfonds)
- Jurriaan Rammeloo (KVB Boekwerk)
- Anne Schroën (Koninklijke Boekverkopersbond)
- Mathijs Suidman (CB)
- Annemarie van Toorn (Auteursbond)
- Roos Wolters (Stichting Lezen)
- Anne Zeegers (De Schrijverscentrale)